

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ФАКТОРИ ГРОМАДСЬКОЇ АКТИВНОСТІ НАСЕЛЕННЯ

Юрій Пивоваров,
здобувач кафедри політології
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Стаття присвячена аналізу соціально-економічних чинників громадської активності населення України. Увагу акцентовано на специфіці соціально-класової структури перехідного суспільства, особливостях суспільної свідомості громадян, впливу середнього класу на долю демократичної трансформації.

Ключові слова: Україна, громадська активність, соціально-економічні фактори, соціальна структура, свідомість, маргінальність, середній клас.

The article is dedicated to analysis of social and economic preconditions of civil activity of population of Ukraine. Attention is paid on the specificity of socio-class structure of transitional society, the features of citizens' public consciousness and the influence of middle class on the fate of democratic transformation.

Keywords: Ukraine, civil activity, socio-economic factors, social structure, consciousness, marginality, middle class.

У політологічній науці та практичній діяльності важливе значення має виявлення чинників, які виступають рушіями соціальних дій індивідів. Це не лише рівень економічного розвитку або характер соціально-майнового розшарування, а й певна сукупність факторів, що визначають свідомість людини: потреби, мотиви, інтереси тощо. На кожному історичному етапі залежно від політики, що її проводить влада, а також інших обставин об'єктивного та суб'єктивного характеру, ця сукупність якісно змінюється, а тому завжди залишається актуальною для дослідження.

Проблема чинників громадської активності населення стає об'єктом пильної уваги вітчизняних науковців. З кожним роком бібліографія з цього питання поповнюється новими надходженнями. Дослідників цікавлять обставини та умови, що визначають вибір конвенційних та неконвенційних форм суспільно-політичної діяльності, причини масової підтримки або незгоди із будь-якими соціальними силами, регіональні особливості політичної активності тощо. Ця тема стає предметом досліджень українських науковців, серед яких значну частину становлять не лише політологи, а й соціологи, юристи, психологи: І. Бекешкіна, А. Білоус, В. Бортніков, В. Васютинський, Є. Головаха, О. Дергачов, Е. Ключенко, А. Коваленко, О. Куценко, М. Обушний, Н. Паніна, Є. Перегуда, О. Резнік, А. Романюк, Н. Ротар, О. Стегній, О. Сушко, Ю. Шведа та інші.

Метою статті є аналіз чинників громадської активності населення України за результатами соціологічного моніторингу інституту соціології НАН України.

Вивчення проблеми суспільно-політичної активності людини неприпустимо відривати від вивчення соціальних умов існування індивіду, в яких відбувалося його виховання і соціалізація як громадянина, особливо, коли йдеться про такі чинники, як рівень життя, структурні характеристики українського соціуму, показники свідомості та інше.

Економічний розвиток створює у суспільстві сприятливі умови для розгортання процесів демократизації, а відповідно й цивілізованих форм соціально-політичної активності населення. Це пояснюється багатьма факторами. Зокрема, розвинута, ефективна економіка базується на різних формах власності, які детермінують складну соціальну структуру, серцевиною якої є середній клас. Така економіка запобігає зубожінню населення і створює прошарок людей, які стають матеріально незалежними від держави. Все це відбувається в умовах конкурентного ринкового середовища. Сучасна ефективна економіка потребує високоосвічених, грамотних людей, що своєю чергою стимулює розвиток освіти, технологій і загалом культури. У тоталітарних суспільствах держава залишається єдиним власником і роботодавцем, що значною мірою зменшує сферу особистої свободи людини.

Соціально-економічні складові життя людини в системі цінностей посідають провідне місце, що підтверджується даними соціологічних опитувань українських дослідників. Так, найважливішими проблемами України громадяни поряд з боротьбою з корупцією (61,1%) та злочинністю (52,8%) вважають підвищення загального рівня зарплат, пенсій та стипендій (61,4%), покращення медичного обслуговування (53,6%), зниження цін на продукти і товари першої необхідності (50,3%). Зменшення плати за квартиру і комунальні послуги (49,7%), соціальний захист малозабезпечених, пенсіонерів, інвалідів (44,2%), подолання безробіття (40,8%) [1, с. 89].

За показником економічного розвитку Україна сьогодні не в найкращому стані. Світова економічна та фінансова криза, політичні негаразди всередині країни суттєво вплинули на її економічний стан, що не могло не позначитися на свідомості українських громадян. Так, якщо у 1994 році економічну ситуацію в Україні оцінювали як «дуже погану» – 38,4 респондентів, у 1998 – 44,5%, то з 1999 по 2005 роки така динаміка зменшилася з 33,2% у 2000 році до 11,1% – у 2005. Однак у наступні роки вона знов почала зростати: у 2006 році економічну ситуацію в країні оцінювали як «дуже погану» 15,9%, у 2008 – 15,3% [2, с. 494].

Водночас за спостереженнями українських соціологів починаючи з 1999 року припинилося погіршення показників соціального самопочуття населення і почався повільний процес покращення оцінок соціальної ситуації й самооцінок адаптивних ресурсів. Це означало, що у суспільстві почали створюватися передумови для подолання атмосфери масового незадоволення життям і соціального песимізму. Так, на початку 2008 року порівняно з 1999 роком удвічі збільшився відсоток людей, які протягом останнього року не перебували у скрутних життєвих ситуаціях. Насамперед слід звернути увагу на людей, котрі зазначали, що їм бракує «можливості харчуватися відповідно до своїх смаків» (1995 рік – 66,4%; 2008 – 48,9%), «модного та красивого одягу» (1995 рік – 48,8%; 2008 – 32,3%), «можливості повноцінно проводити відпустку» (1995 рік – 60,1%; 2008 – 53,6%), «повноцінного дозвілля» (1995 рік – 46,5%; 2008 – 44,1%). Недостатність цих благ, характерних для середнього класу, за десять років зменшилася принципово, що свідчило про реальні зміни у соціально-класовій структурі суспільства. Суттєво скоротилася й питома вага людей, які перебували у великій матеріальній скруті, коли не вистачає можливості придбати найнеобхідніші продукти (1995 – 52,8%; 2008 – 32,2%) [3, с. 553, 554, 555, 556, 639]. Хоча позитивна динаміка рівня соціального самопочуття громадян і простежується, однак всі ці показники свідчать про існування великих проблем у сфері соціального захисту українських громадян.

У цьому аспекті характерними є результати відповідей населення на запитання «*Чи могли б Ви віднести себе до середнього класу в Україні?*». У 2006 році негативну відповідь дали 38,9% українців, у 2008 – 38% [4, с. 548]. Тобто кількісні характеристики середнього класу в Україні за цими показниками, – уявними, а не такими, що відповідають західним стандартам, – відстають від показників розвинутих країн, оскільки масштаби середнього класу будь-якого суспільства сучасного типу оцінюють у 55-65% від загальної кількості населення [5, с. 209]. Саме тому західні країни позиціонуються як «суспільства середнього класу».

За слушним зауваженням Р. Даля, демократії платять за ринкову економіку високу ціну: вона «породжує майнову нерівність, яка здатна призвести до того, що перспектива встановлення повної політичної рівності всіх громадян демократичної країни стає недосяжною» [6, с. 61, 159-162]. Поляризація суспільства на багатих і бідних заперечує ідею соціальної справедливості, а тому, як правило, породжує соціальні конфлікти. Відповідно таке суспільство є серйозною перешкодою для демократії. І справа не лише у конфліктах. Головна проблема полягає в тому, що люди з різними рівнями доходів мають неоднаковий вплив на сфери розподілу соціальних та політичних благ: влади, освіти, доходів тощо. Багаті мають більше можливостей впливати на владу, причому як прямо, брутально підкуповуючи посадовців і політичних діячів, так і опосередковано – через різні канали впливу, будучи суб'єктами потужних груп інтересів. Згідно із показником, що характеризує нерівність у розподілі матеріальних та соціальних благ (GINI-індекс), який є складовим у визначенні рівня сталого економічного розвитку, Україна займає 79-те місце серед інших країн світу [7].

На зауваження сучасних політологів, для демократії найбільш досконалою є модель декомпозиції соціальної нерівності. Вона не допускає концентрування різних дефіцитних благ, а саме: доходу, багатства, престижу, влади, освіти тощо у одній соціальній групі або класу, а вимагає їх розосередження у суспільстві таким чином, щоб індивід, який має низький показник в одному відношенні (наприклад, у доступі до влади), міг компенсувати це собі за рахунок володіння іншими благами, наприклад, високим прибутком та освітою. Ця структура соціальної нерівності

перешкоджає статусній поляризації суспільства й виникненню гострих масових конфліктів [8, с. 182].

Однак не власне економічний розвиток або характеристики соціальної структури зумовлює демократію, а змістовні характеристики суспільної свідомості та відповідно культура, яка під впливом економіки і соціальних чинників змінюється так, що сприяє демократизації суспільства. За висновками вчених, соціально-економічні сторони життя мають для населення України велике значення. Водночас інтереси у політиці (хоча вони і мають кількісно менші показники) займають важливу нішу в житті українського суспільства. Проте вони не є адекватним відображенням інтересів економічних або соціальних, а немовби існують у площині соціально-політичної активності. Якщо соціально-економічні оцінки стану українського суспільства не мають суттєвих регіональних відмінностей, то в царині політичного життя це помітніше: в Україні немає жодної ідеологічної платформи з більш-менш збалансованим сегментом своїх прихильників по всіх регіонах. Усі ідеологічні течії мають регіональний дисбаланс із Заходу на Схід або навпаки [9, с. 94].

На соціальну активність індивідів має вплив їх соціальне самопочуття: усвідомлення власної значущості, стійкі ціннісні орієнтації, належність до сталої соціальної групи, впевненість у завтрашньому дні тощо. Саме цих рис часто бракує людям, які перебувають у маргінальному стані і кількість яких у перехідних суспільствах є достатньо великою. Рефлексія на суспільні процеси маргіналів, на відміну від інших людей, дещо відрізняється і має нібито два полюси. На одному – підвищена активність, показова емоційна (політична, соціальна) поведінка з метою доведення власної значущості в очах інших представників референтної групи, на іншому – соціальна пасивність, внаслідок впливу комплексу меншовартості. За свідченням соціологів, пріоритет у вживанні терміна «маргінальний» у соціологічному сенсі належить Робертові Парку, який уперше застосував його ще у 1928 році у статті «Людська міграція і маргінальна людина». Існують різні типи маргіналів, як-от за національною, культурною або соціально-статусною ознаками. Так, наприклад, вчені виокремлюють маргінальність у контексті теорії референтної групи, акцентуючи увагу на стані індивіда, чий домагаючий стати членом своєї референтної групи знехтувано, що спричиняє його подвійну ідентифікацію і невизначеність соціальної належності. Такий стан може виникати і в процесі соціалізації під час суспільної трансформації, в результаті якої ціннісно-нормативні компоненти референтних груп індивіда виявляються суперечливими [10, с. 107.].

У сучасних умовах перехідної невизначеності виникають й інші типи маргіналів. Це, насамперед, категорія громадян з низькою оплатою праці: вчителі, викладачі, службовці, працівники культосвітніх закладів тощо, – які через життєві обставини тривалий час повинні «суміщати» певні види діяльності. Робітник, що працює неповний тиждень або неповний день і відповідно має низьку заробітну плату, так само змушений шукати додатковий заробіток в інших галузях – сільському господарстві, торгівлі, будівництві та інше. А такий вид діяльності не може не відбиватися на стані особистої свідомості та культури. Тому можна говорити про наявність у нашому суспільстві великого прошарку «напівробітників», «напівселян», «напівінтелігенції» тощо [11, с. 313].

У маргіналізованому українському суспільстві навіть найбагатші його верстви складаються з маргіналів, що набули високого соціального статусу «майже знезацька, а не завдяки позитивним особистим якостям» [12, с. 5].

Від часів проголошення незалежності українське суспільство перебуває у стані соціальної аномії. Аномія – це «такий стан суспільства, в якому значна частина його членів, знаючи про існування певних норм поведінки в даному суспільстві, ставиться до них негативно або байдуже» [13, с. 17-18]. Все це негативно відбивається на стані та формах соціально-політичної активності населення, окремі групи яких в умовах браку моральних регуляторів можуть поводитися неадекватно. За умов частої зміни влади, відсутності розвинених інститутів громадянського суспільства, егоїзму політичних партій та їх лідерів відкривається простір для політичних практик інноваційного характеру, що можуть сприяти як стабілізації, так і дезінтеграції соціальної системи. Однак після буремних подій 2004-2005 рр. відбулося загальне зниження політичної активності населення. Особливо відчутною ця тенденція спостерігалася після парламентських виборів 2006 та 2007 років.

Уявлення про сучасний стан соціально-політичної активності дають дані соціологічного моніторингу, проведеного українськими фахівцями, що наведені у **таблиці** [14, с. 110-111].

**Динаміка відповідей населення України на запитання
«У яких громадсько-політичних заходах Ви особисто
брали участь упродовж останніх 12 місяців?», (%)**

<i>Варіанти відповідей</i>		<i>2006</i>	<i>2007</i>	<i>2009</i>
<i>Конвенціональні практики</i>	Переконавав друзів, близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів	22,5	12,1	10,2
	Носив символіку політичного характеру	7,8	1,7	2,1
	Вступав у контакт з офіційними представниками влади	3,9	2,3	1,3
	Вступав у контакт з активістами політичних організацій	6,3	2,7	2,7
	Брав участь у роботі передвиборних штабів	8,2	-	-
	Брав участь у роботі громадських організацій	-	2,9	2,4
	Розсилав повідомлення політичного змісту через мобільний телефон та електронну пошту	0,8	0,2	2,5
<i>Неконвенціональні практики</i>	Збирав підписи під колективними зверненнями	3,1	1,9	0,4
	Не купляв певні товари з політичних міркувань	2,9	2,2	2,7
	Брав участь у законних мітингах і демонстраціях	7,9	4,9	4,0
	Брав участь у голодуваннях на знак протесту	0,3	0,2	0,2
	Брав участь у бойкоті (відмовлявся виконувати рішення адміністрації, органів влади)	0,2	0,3	0,4
	Брав участь у несанкціонованих мітингах, демонстраціях чи страйках	0,6	0,3	0,6
	Пікетував державні установи	0,7	0,3	0,4
	Блокував шляхи сполучення	0,2	0,2	0,4
	Брав участь у захопленні будівель державних установ	0,1	0,1	0,1
	Інше	0,7	0,7	0,1
	У жодному з таких заходів участі не брав	64,7	79,9	83,7
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ ЗАГАЛОМ		35,3	20,1	16,3
Конвенціональні громадсько-політичні практики		33,3	16,7	13,5
Неконвенціональні громадсько-політичні практики		17,2	10,1	8,7

Таким чином, участь у переважній більшості форм громадсько-політичних заходів зменшилася майже удвічі. Особливістю українського суспільства є те, що низькі показники конвенціональних форм не спричинили зростання неконвенціональних практик.

Висновки. На суспільно політичну активність громадян впливає сукупність факторів економічного, політичного, соціокультурного та психологічного порядку. Однак не можна стверджувати, що погіршення/покращення умов життя напряду впливає на активність індивідів. Як свідчить досвід останніх років, зменшення суспільно-політичної активності громадян України можна пов'язувати з їхнім розчаруванням в ефективності та потенційних можливостях сучасних політиків конструктивно співпрацювати на благо країни та народу. Не випадково, відповідаючи у серпні 2009 року на запитання соціологів: «Якщо говорити в цілому, як Ви вважаєте: події в Україні розвиваються у правильному чи неправильному напрямі?», лише 7,3% респондентів відповіли, що

події розвиваються у правильному напрямі. Протилежної думки дотримуються 78% [15]. Тобто політичний курс нинішньої влади не знаходить підтримки у переважній більшості населення.

1. Зоткін А. Політичні та економічні пріоритети населення // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За редакцією В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. – С. 89–95. **2.** Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За редакцією к. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с. **3.** Головаха Є. Соціальні зміни в Україні 1992 – 2008: висновки // Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За редакцією В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – С. 639–645. **4.** Українське суспільство 1992–2008. Соціологічний моніторинг / За редакцією к. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2008. – 656 с. **5.** Симончук О. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства // Структурні виміри сучасного суспільства: Навчальний посібник / За ред. С. Макеєва. – К., 2006. – С. 209–243. **6.** Даль Р. О демократии / Пер. с англ. А. С. Богдановского; под. Ред. О. А. Алякринского. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 208 с. **7.** Згуровский М. Украина в глобальных измерениях устойчивого развития // Зеркало недели.– 2006.– 20 мая. **8.** Пугачев В.П., Соловьев А.М. Введение в политологию: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений. – 2-е изд. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 320 с. **9.** Зоткін А. Політичні та економічні пріоритети населення // Українське суспільство 1992–2007. Динаміка соціальних змін / За редакцією В. Ворони, М. Шульги. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. – С. 89–95. **10.** Матусевич В. Неконсистентний і маргінальний – два визначення одного статусу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – №2. – С.104–112. **11.** Бортніков В. І. Політична участь і демократія: українські реалії: Моногр. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2007. – 524 с. **12.** Долженков О. Тіньовий аспект політичного процесу в Україні: феномен адміністративно-політичних кланів // Людина і політика.– 2000.– № 2.– С. 2–6. **13.** Ковалев А. Д. Аномия // Современная западная социология: Словарь. – М.: Политиздат, 1990. – С. 17–18. **14.** Резнік О. Динаміка чинників протестних практик населення України // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2009. – №3. – С. 100–125. **15.** Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org.ua/ukr/news.php?news_id=314.